

Oswald Spengler

OSWALD
SPENGLER

EEN INTELLECTUELE BIOGRAFIE

Frits Boterman

Dit is een licht herziene editie van: *Oswald Spengler en Der Untergang des Abendlandes. Cultuurpessimist en politiek activist*, Van Gorcum, Assen/Maastricht 1992

© Boom uitgevers Amsterdam, 2018

© Frits Boterman, Amsterdam 2018

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Verzorging omslag: Bas Smidt

Verzorging binnenwerk: Steven Boland

ISBN 978 90 2442 093 3

NUR 730

www.boomfilosofie.nl

www.bua.nl

INHOUD

Voorwoord 9

Inleiding 13

1 – Persoonlijke achtergronden van Spenglers cultuurfilosofie 21

Inleiding 21 | *Biografische schets* 24 | *Het ontstaan van Der Untergang des Abendlandes – crisis in Agadir of in München?* 31 | *Poging tot reconstructie* 34 | *Slotbeschouwing* 43

2 – Sociaal-historische achtergronden van Spenglers cultuurfilosofie 47

Inleiding 47 | *De desintegratie van het ‘Bildungsbürgertum’* 50 | *Spengler en het ‘Bildungsbürgertum’* 60 | *Spenglers ‘Bildung’* 61 | *Spengler als dichter–profeet* 64 | *‘Culture shock’* 68 | *Slotbeschouwing* 78

3 – Levensfilosofie: antirationalisme en antipositivisme.

‘Das Leben ist das erste und das letzte.’ 85

Inleiding 85 | *De drie lagen van Der Untergang des Abendlandes* 87 | *Metafysica* 92 | *‘Lebensphilosophie’* 94 | *Spenglers levensfilosofie* 104 | *De kenmerken van Spenglers levensfilosofie* 106 | *‘Bestaan’ versus ‘maker-zijn’* 107 | *‘Werden’ versus ‘Sein’* 108 | *‘Kausalität’ versus ‘Schick-sal’, ‘Richtung’ versus ‘Ausdehnung’, ‘Zeit’ versus ‘Raum’* 111 | *Antirationalisme: ‘Denken’ versus ‘Leben’, ‘Wahrheiten’ versus ‘Tatsachen’, ‘Geist’ versus ‘Seele’* 113 | *Antipositivisme: ‘Die Welt als Natur’ en ‘Die Welt als Geschichte’* 116 | *Slotbeschouwing* 120

4 – Der Untergang des Abendlandes: cultuurfilosofie en morfologie 123

Inleiding 123 | *Der Untergang des Abendlandes als geschiedspeculatief systeem* 125 | *Cultuurmorfologie* 128 | *De cultuurcyclus* 135 | *Identiteit van de westerse en de antieke cultuur ‘faustische Seele’ versus ‘apollinische Seele’* 140 | *‘Kultur’ versus ‘Zivilisation’* 143 | *‘Kultur’ versus ‘Zivilisation’*. *Begripsgeschiedenis* 144 | *‘Kultur’-‘Zivilisation’-antithese in de opvatting van Spengler* 147 | *‘Kultur’-‘Zivilisation’-antithese in sociaal-historisch perspectief* 151 | *Slotbeschouwing: determinisme en prognose* 153

5 – Spengler tijdens de Eerste Wereldoorlog. Van cultuurpessimist tot politiek ideoloog 159

Inleiding 159 | *Spengler en de Eerste Wereldoorlog* 162 | *De oorlog als toetssteen van Spenglers cultuurfilosofie* 166 | *De politieke consequenties van Spenglers cultuurfilosofie. Spenglers conservatisme* 168 | *Van cultuurtheorie tot politieke ideologie* 171 | *Contouren van Spenglers ideologie. ‘Die Zeit ist stärker als die Ideale’* 176 | *‘Die Ideen von 1914’* 176 | *Spengler en de ‘Ideen von 1914’* 183 | *Oorlogsdoelinden* 185 | *De nieuwe elite* 189 | *Kritiek op de parlementaire democratie* 194 | *Liberalisme versus conservatisme* 196 | *Pruisisch socialisme: een nieuwe ethiek* 198 | *Slotbeschouwing* 202

Excursus 207

Waarom heeft Spengler *Der Untergang des Abendlandes* tijdens de oorlog gepubliceerd?

Problemen met de uitgeverij: Wenen versus München 211

6 – Preußentum und Sozialismus.

Spengler en de ‘Konservative Revolution’ 219

Inleiding 219 | *Revolutie in München en Berlijn* 222 | *De revolutie in München* 228 | *De moord op Eisner en het ontstaan van de Münchener Radenrepubliek* 229 | *‘Konservative Revolution’, een contradictio in adjecto?* 234 | *De ‘Konservative Revolution’ in ideologisch perspectief* 237 | *Spengler en de conservatieve revolutie* 240 | *De thema’s van Preußentum und Sozialismus* 243 | *De schuldvraag van de nederlaag* 247 | *Antiliberalisme en antiparlementarisme* 248 | *Anti-internationaal kapitalisme* 250 | *Marx als stiefvader van het socialisme* 251 | *Slotbeschouwing: het succes van Preußentum und Sozialismus* 258

7 – Van politiek ideoloog tot politiek activist

'Het hele leven is politiek' 263

Inleiding 263 | *Spenglers houding ten opzichte van de politiek* 265 | *Spenglers staatsopvatting* 267 | *'Regerende minderheid'* 271 | *Adel en geestelijkheid* 275 | *'Geist' en 'Geld'* 277 | *'Cäsarismus'* 280 | *De politieke machtsbasis van de 'Konservative Revolution'* 282 | *Juni-Klub* 285 | *Slotbeschouwing* 289

8 – Spengler en de Republiek van Weimar (1920-1924).

Van culturele outsider tot politieke insider 295

Inleiding 295 | *De Weimarrepubliek* 296 | *De contacten van Spengler met industrie en politiek* 299 | *Spengler en de industrie* 302 | *'Ordnungszelle Bayern'* 308 | *Spengler en de pers* 315 | *De putschplannen van 1923* 322 | *De affaire-Smuts* 330 | *Spenglers plannen voor een dictatuur* 332 | *Spengler contra Stresemann* 337 | *Spengler voor een 'Direktorium' van Von Kahr* 339 | *Spenglers reactie op de 'Hitler-Ludendorff-Putsch'* 343 | *Slotbeschouwing* 345

9 – Spengler en het nationaalsocialisme.

Jahre der Entscheidung 351

Inleiding 351 | *'Der Mensch und die Technik'* 354 | *'Deutschland in Gefahr'* 358 | *'Jahre der Entscheidung'* 360 | *'Das Zeitalter der Weltkriege'* 366 | *Het verval van het staatsgezag* 369 | *'Die farbige Weltrevolution'* 373 | *Spenglers verhouding tot het nationaalsocialisme en het Italiaanse fascisme* 377 | *Spengler en het antisemitisme* 382 | *'Hitler ist ein Dummkopf, aber die Bewegung muß man unterstützen'* 386 | *Spengler en het Derde Rijk* 397 | *Spengler na 30 juni 1934* 414 | *Slotbeschouwing* 418

Noten 427

Bibliografie en archiefmateriaal 597

Personenregister 633

VOORWOORD

Toen ik in april 1992 op mijn proefschrift *Oswald Spengler en Der Untergang des Abendlandes. Cultuurpessimist en politiek activist* aan de Universiteit van Amsterdam promoveerde, kon ik niet bevroeden dat vijftientig jaar later de belangstelling voor de Duitse cultuurfilosoof in Nederland een hoogtepunt zou bereiken. Mijn interesse voor Spenglers cultuurfilosofie was al in het begin van de jaren zeventig gewekt door de werkcolleges van de cultuurhistoricus Jacques Oerlemans over de conservatieve revolutie en door zijn boek *Autoriteit en vrijheid 1800-1914* (1966) waarin hij het probleem van de weerstanden tegen de moderniteit in kaart probeerde te brengen. Voor mij was het thema van de revolutionair-conservatieve intellectuelen tijdens de jaren twintig en dertig van belang om een antwoord te vinden op de vraag waarom Duitsland onder Hitler van een beschaafd land was afgezakt naar een grenzeloos barbarisme. Toen ik in 1986, mede geïnspireerd door de kunstenaar Armando, Spengler als onderwerp van mijn dissertatie koos, was de belangstelling voor zijn persoon en zijn cultuurfilosofie tot een absoluut dieptepunt gedaald. Nu zoveel jaren later zien we een verschuiving in de aandacht voor Spengler. Met de Nederlandse vertaling van *Der Untergang des Abendlandes* (2017) staat zijn brede visie op de geschiedenis van de mensheid weer volop in de schijnwerpers. Zijn pessimistische cultuurfilosofie blijkt een inspiratiebron te zijn niet alleen voor schrijvers en filosofen, maar ook voor vertegenwoordigers van het nieuwe rechtse denken en de antiliberaal contrarevolutie in Nederland en Duitsland, die menen dat de Europese cultuur bedreigd wordt en op het punt staat ten onder te gaan. Ik kon me jarenlang niet voorstellen dat er een renaissance van zijn ideeën zou plaatsvinden.

Het laat niet alleen zien dat we ons op het ogenblik in een totaal andere, gevaarlijker wereld bevinden dan begin jaren negentig, vlak na de val van de Berlijnse Muur in 1989, toen optimisme over de toekomst van de westerse wereld meer regel dan uitzondering was. Dit optimisme is echter, mede door de politieke en economische crisis waarin we verkeren, omgeslagen in een somber toekomstperspectief. De noodzaak om Spengler in zijn historische context te plaatsen is hierdoor groter dan ooit geworden. De wens van een groeiend aantal personen om de ideeën in *Der Untergang des Abendlandes* los te zien van de historische periode waarin ze zijn ontstaan, de politieke implicaties daarvan ter zijde te schuiven en zijn achterhaalde geschiedspeculatieve systeem te gebruiken als leidraad voor de duiding van de huidige turbulente tijd rechtvaardigt een vrijwel ongewijzigde heruitgave van mijn proefschrift nog eens extra. Door de ideeën van Spengler deels te omarmen loopt men eerder de kans misverstanden op te roepen dan een heldere analyse te geven, niet alleen van het verleden, maar ook van het heden. Het idee dat Spengler in de bres is gesprongen ter verdediging van de Duitse cultuur van Goethe en Schiller is gebaseerd op de verkeerde aanname dat hij in wezen een ‘unpolitische’ cultuurcriticus was en dat hij zijn cultuurfilosofie niet op een politieke manier heeft gebruikt. In werkelijkheid was hij geen verdediger van de cultuur, maar iemand die zijn cultuurfilosofie ideologisch inzette om politiek te bedrijven, namelijk om de door hem verfoeide laatste fase van de westerse cultuur (de periode van de ‘Zivilisation’) te verdedigen, en de techniek, de marine en het Duitse imperialisme, kortom de moderne wereld van oorlog en geweld als onvermijdelijk aanvaardde. De tegenstelling tussen cultuur en civilisatie die Spengler in zijn magnum opus hanteert, toont aan dat de innige relatie tussen cultuur en macht als een rode draad door de Duitse geschiedenis loopt. Zijn rol als politieke ideoloog en activist in de Weimarrepubliek, die hem indirect verantwoordelijk maakt voor het antidemocratische klimaat waarin het nazisme kon ontstaan, was gebaseerd op de conclusies die hij zelf uit zijn cultuurfilosofie had getrokken: het nieuwe Duitsland moest antidemocratisch, antisocialistisch en antiliberaal zijn en geleid worden door een nieuwe elite van sterke persoonlijkheden (‘Tatsachenmenschen’). Het moest volgens een autoritaire vorm van het zogenaamde Pruisische socialisme ingericht worden. Spenglers hoop onder Hitler een rol van betekenis te kunnen spelen bleek ijdel.

De actualiteit van Spengler laat zien hoe op het gebied van ideeën de oude karrensporen uit het verleden kunnen leiden tot een nieuwe evalu-

atie van zijn leven en werk en tot het besef niet al te lichtvaardig met zijn erfenis om te springen. Wie het verleden niet begrijpt of wil begrijpen, loopt de kans in dezelfde valkuilen te vallen.

Ten slotte dank ik hartelijk de medewerkers van Boom voor het feit dat zij een heruitgave van mijn proefschrift mogelijk hebben gemaakt.

Frits Boterman, mei 2018

INLEIDING

Deze studie gaat over het leven en werk van Oswald Spengler (1880–1936), de auteur van *Der Untergang des Abendlandes*. Het is geen biografie in de gebruikelijke zin van het woord en ook geen louter ideeënhistorische monografie, maar een poging om Spenglers cultuurfilosofie en zijn politieke ideeën en activiteiten zoveel mogelijk in de context van zijn tijd te begrijpen. Dit historisch onderzoek wil een bijdrage zijn zowel aan de intellectuele als aan de politieke geschiedschrijving van Duitsland.

Spenglers profetie van de ondergang van het Avondland rond het jaar 2000 en zijn opvatting dat de geschiedenis uiteenvalt in acht gesloten culturen, die net als organismen opkomen, bloeien en weer ten onder gaan, zijn ongetwijfeld de bekendste elementen van zijn cultuurfilosofie. Het hoofddoel van zijn cultuurfilosofie is niet alleen de vergelijking van de westerse of *faustische* cultuur met zeven andere culturen, maar vooral om de lezer duidelijk te maken dat de westerse cultuur zich onomkeerbaar in de laatste tweehonderd jaar van haar ontwikkeling bevond (de zogenaamde ‘Zivilisations’-periode). Het hoofdthema van *Der Untergang des Abendlandes* in engere zin is de teloorgang van het romantisch-conservatief cultuurideaal dat plaats moest maken voor de nieuwe waarden van de opkomende moderne geïndustrialiseerde samenleving.

Spenglers cultuurpessimisme was in zijn tijd zeker geen uniek verschijnsel. Hoewel hij zijn cultuurkritiek al voor 1914 in een breed cultuurcyclisch systeem had geconcipieerd, sloegen zijn pessimistische ideeën en pas aan tijdens de politieke en economische crisis in het naoorlogse Duitsland. Het succes van *Der Untergang des Abendlandes* (1918–1922) is

in hoge mate bepaald door de turbulente politieke gebeurtenissen in de beginjaren van de Weimarrepubliek. Sommigen zullen *Der Untergang des Abendlandes* tegenwoordig nog lezen om zijn literaire of historiografische waarde¹; geen serieuze historicus zal echter vandaag nog de moeite nemen om de stellingen en theorieën van Spengler te verdedigen of te weerleggen. Zijn boek is daarentegen vooral interessant als tijdsdocument, vanwege de diagnose van de westerse cultuur, zijn *Kulturkritik*, zijn voorspellingen, en de adviezen die hij aan zijn tijdgenoten heeft gegeven. Want *Der Untergang des Abendlandes* is meer dan alleen cultuurfilosofie; het boek draagt in hoge mate een politieke boodschap uit, die gezien moet worden tegen de achtergrond van de Eerste Wereldoorlog, de ineenstorting van het Duitse Keizerrijk en de daaropvolgende politieke ontredde van Duitsland. Het gaat er niet zozeer om Spengler als cultuurhistoricus of als geschiedfilosoof te bespreken, want het heeft weinig zin om aan te tonen dat zijn geschiedspeculatieve systeem nog van enige relevantie is voor de huidige geschiedschrijving of om te beoordelen of zijn prognoses zijn uitgekomen. Er is des te meer reden om duidelijk te maken dat zijn levens- en cultuurfilosofie en zijn politieke ideeën te maken hebben met de problemen, dilemma's en beoordelingsfouten van zijn generatie, of beter, met die van een specifieke groep radicaal-conservatieve intellectuelen in Duitsland.

Men zou Spengler geen recht doen door alleen te wijzen op zijn cultuurkritiek. De keerzijde van zijn cultuurpessimisme is – en deze is minstens zo belangrijk – zijn politieke ideologie en politiek activisme. Hij behoorde tot de felste tegenstanders van de Weimarrepubliek. Spengler treurde niet alleen over het feit dat Duitsland als *Kulturnation* geen Goethe meer zou voortbrengen, maar bovendien voorspelde hij dat er in het nieuwe Duitsland een 'Caesar' zou opstaan, die in het binnenland met harde hand orde op zaken zou stellen en Duitsland de wereldheerschap-pij zou bezorgen. De tijd om als *Kulturmensch* te leven was volgens hem voorgoed voorbij; intellectuelen moesten zichzelf en hun ideeën voortaan in dienst stellen van de Duitse machts-politiek. Spengler was aanvankelijk een zogenaamde *unpolitische* intellectueel die zich verre hield van politiek en zijn heil zocht in hogere sferen. Deze houding was niet ongebruikelijk voor de geletterde burgerij in zijn tijd. Gaandeweg wilde hij echter een man van de daad zijn, een geëngageerde intellectueel die ideologisch stelling nam en actief deelnam aan de politiek. Dit onderzoek beweegt zich op het grensvlak tussen cultuur en politiek en gaat over Spenglers worste-

ling met *Geist* en *Macht*, over de onmogelijkheid cultuur en politiek met elkaar te verzoenen.

Mijn oorspronkelijke plan om uitsluitend Spenglers politieke rol tijdens de Weimarrepubliek en het begin van het Derde Rijk te beschrijven, heb ik in de loop van mijn onderzoek laten varen, omdat zijn politieke ideologie en activiteiten niet zonder zijn levens- en cultuurfilosofie te begrijpen zijn. Bovendien ligt de betekenis van Spengler, zo werd mijn overtuiging, niet uitsluitend in de rol die hij volgens velen in de intellectuele voorgeschiedenis van het nationaalsocialisme heeft gespeeld. Deze positie van voorloper van het nazisme, die hem na 1945 is toegekend, heeft het historische beeld van Spengler eerder vertroebeld dan verhelderd. De oorsprong van zijn wereldbeschouwing ligt in de periode van voor 1914. Daarom moet deze studie daar beginnen.

De centrale vraagstelling van dit onderzoek luidt: hoe en onder welke omstandigheden heeft Spengler zich ontwikkeld van een *unpolitische* cultuurcriticus die tijdens de wilhelminische periode een marginale positie innam – in 1911 vestigde hij zich als *freier Schriftsteller* in München – tot een radicaal-conservatieve intellectueel, die zich in de jaren twintig en begin jaren dertig fel verzette tegen de Weimardemocratie? Hoe kon een intellectueel begaafde en klassiek geschoolde figuur als Spengler het vertrouwen in de cultuur verliezen, zijn heil zoeken in het schrijven van politieke geschriften en besluiten zijn literaire en wetenschappelijke ambities in te ruilen voor een politieke carrière? Anders gezegd: hoe kon een cultuurfilosoof ertoe komen zijn territorium, de stilte van de studeerkamer, te verlaten om te bezwijken voor de verleiding van de macht, dat wil zeggen actief mee te doen aan de brede nationale oppositiebeweging tegen de Weimarrepubliek? Wat zijn de oorzaken van Spenglers cultuurpessimisme en zijn politiek activisme? Hoe kon zijn cultuurkritiek de basis vormen van zijn politieke ideologie en welke relatie bestaat er tussen zijn cultuurpessimisme en zijn politieke engagement? In hoeverre boden de machtspolitiek van de conservatieve elite (Pruisische adel en industriëlen) en de economische en technologische bloei in Duitsland een alternatief voor zijn gefrustreerde culturele ambities? Centraal in deze studie staat de rol die Spengler als intellectueel in de verschillende cruciale perioden van de recente Duitse geschiedenis en dus onder verschillende politieke en sociale constellaties heeft gespeeld: tijdens de wilhelminische periode die eindigde in de catastrofe van de Eerste Wereldoorlog en de nederlaag van Duitsland in 1918, in de Republiek van Weimar, het eerste en mislukte experiment met de

democratie in Duitsland (1918–1933) en ten slotte gedurende de eerste jaren van het Derde Rijk (1933–1936). Deze stadia betekenden voor Spengler respectievelijk een tijd van politieke onmacht, actieve deelname aan de politiek en ten slotte de confrontatie met de macht van het nazisme.

In de eerste vier hoofdstukken worden de persoonlijke en sociaal-culturele achtergronden van *Der Untergang des Abendlandes* en de inhoud van het eerste deel van dit werk behandeld. In de benadering van Spenglers magnum opus heb ik steeds gekozen voor twee perspectieven.

In de eerste plaats heb ik het accent gelegd op de al dan niet latente motieven van Spengler om zijn magnum opus te schrijven en de intenties die hij met zijn boek heeft gehad. De algemeen aanvaarde stelling dat de zogenaamde Agadircrisis in 1911 voor Spengler aanleiding is geweest om zijn cultuurfilosofische werk te schrijven zal op haar houdbaarheid worden getoetst. Verder worden de biografische omstandigheden waaronder het boek is geschreven aan de orde gesteld om de wortels van zijn cultuurpessimisme bloot te leggen. Ik zal van *Der Untergang des Abendlandes* geen inhoudelijke reconstructie geven, maar pogen de verschillende lagen van zijn geschiedspeculatieve systeem in hun onderlinge samenhang te analyseren. Metafysica, cultuurfilosofie en politiek liggen in Spenglers boek dicht bij elkaar. Daarnaast wordt aandacht geschonken aan de culturele en ideeënhistorische tradities waarin het boek staat.

In de tweede plaats heb ik getracht Spenglers levens- en cultuurfilosofie in relatie te brengen met de politieke en sociaal-culturele omstandigheden van het wilhelminische Duitsland en de Weimarrepubliek. Tot nu toe is in verschillende monografieën het werk van Spengler vooral behandeld vanuit een ideeënhistorisch perspectief (Gauhe, Schröter²), of vanuit een politiek-ideologische invalshoek (Fischer, Stutz, Buchholz³), of een combinatie van beide (Hughes, Murjahn, Eckermann, Felken⁴). De Franse germanist Gilbert Merlio heeft in zijn volumineuze studie het meest gedetailleerd en naar mijn smaak het meest geslaagd Spenglers filosofische en politieke ideeëngoed weergegeven.⁵ Aan de vraag in welke sociaal-historische en politieke context deze ideeën geplaatst moeten worden, is hij, evenmin als anderen, echter niet toegekomen. Ik heb met deze studie geprobeerd verder te komen dan Merlio's al te simpele conclusie dat Spengler 'mal dans sa peau et dans son temps' was.⁶ Men zou kunnen zeggen dat ik de draad oppak waar hij hem heeft laten liggen. Niet dat Spengler zich niet thuis voelde in zijn tijd, maar de vraag waarom hij met zijn tijd overhooplag, staat in deze studie centraal.

Behalve aan ideeënhistorische en sociaal-culturele factoren zal ook aandacht besteed worden aan Spenglers persoonlijke perceptie van de cultuurcrisis. Filosofische leer en persoon vielen bij hem in hoge mate samen. *Der Untergang des Abendlandes* is een uiterst subjectief werk, dat geschreven is door een overgevoelige, introverte en depressieve persoon wiens *Innerlichkeit* voor de buitenwereld gesloten was. Zonder een psycho-historische benaderingswijze te kiezen, kan gezegd worden dat Spenglers persoonlijkheid een belangrijke factor is ter verklaring van zijn *Kulturkritik* en politieke engagement. Niet zijn ideeën op zichzelf zijn zo bijzonder of origineel, maar opvallend zijn de ongekend felle en hyperbolische wijze waarop zij werden uitgedragen en zijn neiging om zelf actief bij te dragen aan de ondergang van de cultuur, zoals een van zijn critici schreef.⁷ Een verklaring voor Spenglers innerlijke verscheurdheid, frustraties en ressentimenten moet gedeeltelijk worden gezocht in individueel-psychologische factoren en in zijn milieu. Daarnaast hebben zijn gevoel van onmacht en zijn ambitie om de profeet van Duitsland te zijn te maken met sociaal-culturele achtergronden en ontwikkelingen gedurende de periode voor 1914.

Om de inhoud van *Der Untergang des Abendlandes* en Spenglers motieven om het werk te schrijven te begrijpen, moet men aandacht besteden aan het isolement waarin hij in de periode 1911–1918 verkeerde. Van cruciaal belang zijn de ambities van de auteur om tot de culturele elite van Duitsland door te dringen en vervolgens de teleurstelling over het niet bereiken van deze, door hem geïdealiseerde, positie. In veel opzichten kan men Spengler voor 1918, intellectueel en sociaal gesproken, beschouwen als een *déclassé*, iemand die naar de rand van de maatschappij werd gedreven. Met deze outsider-positie buiten de academische wereld hangen samen Spenglers problematische verhouding tot het *Bildungsbürgertum* en zijn kritische houding ten opzichte van de idealen van deze academische groep. Na 1890 is er sprake van een toenemende sociale statusdaling van de geletterde burgerij in Duitsland en van een prestigeverlies van de *Geisteswissenschaften*. Thema's als de teloorgang van het liberalisme en de klassiek-humanistische idealen, decadentie en nihilisme, de gespannen verhouding tussen *Geist* en *Macht*, het verzet tegen de moderniteit en de zogenaamde *Konservative Revolution* zijn hiermee nauw verbonden.

In het tweede deel van deze studie komen Spenglers politieke opvattingen en activiteiten aan de orde. In hoofdstuk 5 wordt de rol die de Eerste Wereldoorlog in Spenglers leven heeft gespeeld beschreven en

wordt nagegaan welke invloed deze wereldbrand heeft uitgeoefend op de inhoud van *Der Untergang des Abendlandes*, die immers gedeeltelijk in deze oorlogsperiode is geschreven. Hierna volgt een *excursus* over de problemen rond de uitgave van *Der Untergang des Abendlandes* en over het moment van publicatie van dit boek. In de hoofdstukken 6, 7 en 8 wordt Spenglers politieke rol tijdens de Republiek van Weimar behandeld. Enerzijds is aan de hand van zijn politieke geschriften (bijvoorbeeld *Preußentum und Sozialismus*) en ongepubliceerd bronnenmateriaal een reconstructie gemaakt van zijn politieke opvattingen, anderzijds is de relatie tussen zijn ideeën en de politieke praktijk van de Weimarrepubliek op een descriptief-analytische wijze behandeld. Spenglers streven om tot de elite van Duitsland te behoren kreeg na 1919 gestalte: hij werd opgenomen in een uitgebreid netwerk van industriële, politieke en (para)militaire kringen, dat zich in drie machtscentra van Duitsland concentreerde: Berlijn, München en het Ruhrgebied. Deze contacten met vooraanstaande personen en allerlei organisaties zijn tot nu toe onvoldoende beschreven en geanalyseerd, zeker waar het gaat om de samenhang hiervan met zijn revolutionair-conservatieve ideologie. Evenals voor de studies over Spengler, geldt ook voor tal van verhandelingen op het gebied van het revolutionair-conservatisme in Duitsland dat de *geistesgeschichtliche* en ideologische aspecten van deze cultureel-politieke beweging steeds een (te) zware nadruk hebben gekregen.⁸

De vraag blijft onbeantwoord hoe ideologie met politieke praktijk en sociale context te verbinden is.⁹ Wil men inzicht krijgen in de politieke rol van Spengler, dan moeten zowel zijn opvattingen als die van zijn vele invloedrijke contactpersonen, zoals industriëlen, politici en (para)militaire leiders die betrokken waren bij allerlei conservatief-nationale organisaties, in hun onderlinge samenhang onderzocht worden. Met name zijn contacten met Ruhrindustriëlen als Paul Reusch, Albert Vögler en Alfred Hugenberg zijn in dit verband interessant.

In het laatste hoofdstuk wordt de relatie van Spengler met het nationaalsocialisme aan de orde gesteld, zowel op politiek-ideologisch gebied als op het persoonlijke vlak. In de beginjaren van het Derde Rijk werden zijn politieke overtuigingen, verwoord in zijn laatste politieke publicatie *Jahre der Entscheidung* (1933), onderworpen aan een lakmoesproef. De gecompliceerde verhouding tussen het nationaalsocialisme en de *Konservative Revolution* wordt uitvoerig besproken. Wie zich bezighoudt met een studie over het Duitse verleden kan gemakkelijk in de valkuil van

de teleologische benadering vallen. Op een al te simpele en eenzijdige manier heeft men na de oorlog een rechte lijn getrokken van de *Konservative Revolution* naar het nationaalsocialisme en Spengler als een directe ‘geistiger Wegbereiter’⁷⁰ van het nationaalsocialisme voorgesteld. In dit laatste hoofdstuk gaat het vooral om het aangeven van de verschillen en overeenkomsten tussen Spenglers revolutionair-conservatisme en het nationaalsocialisme en om een analyse van de verschillende aspecten van zijn gedrag tijdens het Derde Rijk. Tussen *Anpassung* en *Widerstand* ligt immers een heel scala aan mogelijkheden. Het verduidelijken en mogelijk verklaren van de discrepantie tussen de politieke verwachtingen van revolutionair-conservatieve intellectuelen als Spengler en de politieke realiteit van het Derde Rijk is mijns inziens belangrijker dan hen uitsluitend als intellectuele voorlopers van het nazisme te veroordelen.

Toch kunnen Spenglers gedrag en politieke keuzen tijdens het Derde Rijk ook in deze studie niet helemaal ontkomen aan een morele beoordeling. Ondanks de gerechtvaardigde bezwaren die er bestaan tegen een te zware nadruk op de continuïteit in de Duitse geschiedenis en het bijzondere karakter van de Duitse geschiedenis, de ‘Sonderweg-these’, moet de vraag aan de orde worden gesteld of Spengler niet mede het klimaat heeft geschapen waarin deze fatale ontwikkeling in Duitsland zich heeft kunnen afspelen. Niet alleen de vraag in hoeverre hij medeverantwoordelijk is voor de ondergang van de Republiek van Weimar is van belang, maar vooral de vraag hoe we zijn houding als individueel burger en als ideoloog tijdens het Derde Rijk moeten beoordelen in samenhang met zijn revolutionair-conservatieve ideologie in het algemeen en zijn politieke activiteiten tijdens de jaren twintig in het bijzonder.

Voor deze studie, die deels chronologisch, deels thematisch van opzet is, heb ik gebruikgemaakt van verscheidene ongepubliceerde bronnen. In de eerste plaats gaat het om het materiaal uit het *Spengler-Archiv* dat tot voor kort ondergebracht was bij uitgeverij C.H. Beck in München, maar dat inmiddels is verhuisd naar de *Bayerische Staatsbibliothek* aldaar. Vooral de niet uitgegeven literaire en politieke aantekeningen van Spengler zijn van groot belang voor een beter begrip van zijn intellectuele en politieke *Werdegang*. Verder is tijdens het onderzoek gebleken dat de brievenpublicatie van A.M. Koktanek niet helemaal volledig is. In een aantal archieven in Duitsland – bijvoorbeeld het historische archief van de *Gutehoffnungshütte* in Oberhausen en de *Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz* in Berlijn – zijn een aantal interessante brieven en docu-

menten tevoorschijn gekomen, die een waardevolle aanvulling betekenen op het beeld dat onder andere door Koktanek in zijn biografie over Spengler is geschetst. Zo hebben nieuwe bronnen licht geworpen op de aard en omvang van Spenglers politieke activiteiten. Toch ontbreken er nog belangrijke archiefstukken, zoals de briefwisseling van Spengler met de Beierse politicus Gustav von Kahr en de nazileider Gregor Strasser. Zeer waarschijnlijk heeft Spengler deze correspondentie na 30 juni 1934, de ‘Nacht van de Lange Messen’, vernietigd.

Tot slot dit: hoewel vele vraagstukken en problemen zijn aangesneden, heeft ook deze studie zijn beperkingen. Zo is de receptie van *Der Untergang des Abendlandes* in Duitsland en in andere landen voor het grootste deel buiten beschouwing gelaten. In de eerste plaats omdat het beschrijven van de verschillende studies en recensies over dit *epochemachende* werk, gezien de grote hoeveelheid aan reacties, een apart onderzoek zou vergen. Bovendien heeft een dergelijke studie pas zin als eerst de inhoud van *Der Untergang des Abendlandes* en de bedoelingen van Spengler zijn geanalyseerd.

Tijdens mijn onderzoek werd ik geconfronteerd met verscheidene lacunes in de wetenschappelijke literatuur die betrekking heeft op de onderhavige periode: zo is er mijns inziens behoefte aan een breed opgezette studie over het culturele klimaat in Duitsland tijdens de wilhelminische periode (1890–1914). Het in 1990 gepubliceerde werk van Thomas Nipperdey voldoet door het ontbreken van een adequate vraagstelling niet aan de verwachtingen.¹¹ In een dergelijk onderzoek zou aandacht geschonken moeten worden aan de in verschillende kringen van de culturele tegenbeweging (van jeugdbeweging tot nudisme, van wagnerisme tot expressionisme) vigerende culturele opvattingen en deze zouden in een sociaal-historische context geplaatst moeten worden. Deze intellectuele en politieke biografie over Spengler is hiertoe wellicht een eerste aanzet.